

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Андрій Гулик,
кандидат юридичних наук,
суддя Львівського окружного адміністративного суду

<https://doi.org/10.32782/2020-38-14>

УДК 347.9

Поняття оптимізації цивільного судочинства: огляд концептуальних підходів

Оптимізація ще не входить до сталого понятійно-категоріального апарату науки цивільного процесуального права. З одного боку, це цілком зрозуміло, враховуючи універсальність цього поняття, можливість його використання для осмислення процесів, які далеко виходять за межі правового регулювання. З іншого – вічні та безперервні реформи судової влади та процесуального законодавства зумовлюють необхідність їх аналізу та оцінки ефективності, значний інтерес до засобів, способів і методів оптимізації і удосконалення цивільної процесуальної діяльності. Звичайно, це ставить перед дослідником складну та відповідальну задачу щодо з'ясування дійсного сенсу категорії, що розглядається.

У цьому зв'язку, мабуть, не буде помилковим вважати, що вивчення оптимізації ще далеко до свого логічного завершення. Використання категорії «оптимізація» передбачає розкриття

її сутності і змісту, в тому числі кризь призму аналізу в цілому правосуддя із цивільних справ або окремих стадій і інститутів цивільного процесуального права. При цьому безсумнівною є та обставина, що дослідження оптимізації необхідно проводити з урахуванням природи поняття, умов належного застосування у правовій сфері, що дасть можливість визначити її місце і значення в системі понять і категорій цивільної процесуальної науки.

Очевидно, що категорія «оптимізація» спочатку була не властива правовій науці. Вона застосовується для опису найрізноманітніших сфер людської діяльності, і не тільки економіки. Утім, це ще раз підкреслює затребуваність і універсальність окремих понять та категорій. Незважаючи на свою неправову природу, категорія «оптимізація» знаходить застосування як методологічний інструментарій пізнання правовідносин. У цьому сенсі правомірно

говорити про послідовне поєднання різних областей наукового знання.

Як підтвердження цієї тези звернемося до доктрини цивільного процесуального права для визначення основних наукових течій та підходів до розуміння проблематики оптимізації.

Цивілістична наука порівняно недавно стала оперувати поняттям «оптимізація». Так, у 1989 році побачила світ робота Е.М. Мурадьян і В.Г. Тихини під назвою «Оптимальне судочинство (з цивільних справ)». Незважаючи на заявлену назву дослідження, в даній роботі саме поняття оптимізації цивільного судочинства не розкривається. Автори зосередили свою увагу виключно на деяких способах оптимізації цивільного судочинства: одноособовому розгляді окремих категорій цивільних справ, мировій угоді, погоджувальних процедурах і раціоналізації процедури прийняття судового рішення.

У 1990 році В.В. Бутнев і Є.О. Крашенинников як один із основних напрямків удосконалення цивільного процесуального законодавства розглядали оптимізацію процесуальної форми здійснення правосуддя у цивільних справах. Проте вчені також обмежилися лише однією згадкою даного поняття, не розкриваючи його змісту [1, с. 34].

Характеризуючи в 1998 році значення принципу змагальності в судовому доказуванні, А.Г. Коваленко та О.Ю. Сергєєва обґрунтовували, що в даний час назріла потреба у встановленні оптимальних правил доказування. Пошук нових підходів до регламентації доказової діяльності стає все більш актуальним. Виходячи з викладеного, представляється можливим виділити такі напрямки оптимізації процесу доказування: створення збалансованої системи гарантій прав сторін у доведенні; вдосконалення законодавства у сфері цивільного процесуального доказування з урахуванням завдань цивільного судочинства; приведення правил

доказування у відповідність з проголошеними принципами цивільного процесуального права [2, с. 161].

За свідченням В.А. Терьохіна і В.В. Захарова, в ході проведення судової реформи питання оптимізації судочинства багаторазово ставали предметом як наукового обговорення, так і нормативного регулювання. Разом із тим у суспільній правосвідомості досі залишається незадоволеність ефективністю здійснюваного правосуддя, зберігається соціальний запит на підвищення якості та оперативності вирішення правових спорів. Однак наявні в розпорядженні судів юридичні засоби не завжди дозволяють повною мірою забезпечити права, свободи і законні інтереси учасників процесу.

Серед багатьох заходів щодо оптимізації цивільного правосуддя ці автори називають такі: розширення сфери дії механізмів процесуальної економії; скасування принципу безперервності розгляду цивільних справ; раціональне використання правового інституту судових витрат; з урахуванням розвитку сучасних технологій і тенденцій щодо впровадження електронного документообігу в судовій системі доцільно обговорити питання про переважне виготовлення протоколів судових засідань в електронному форматі (на аудіо – або відеодиску) з долученням до матеріалів справи; вдосконалення інституту судових сповіщень; вжиття заходів щодо подолання невизначеності у змісті такого поняття, як «таємниця нарадчої кімнати», і більш чітка регламентація цієї категорії в цивільному процесуальному законодавстві [3, с. 3–7].

З точки зору І.Ю. Кирвель, у даний час слід вести мову вже не про глобальне реформування чинного законодавства, а про його оптимізацію. Оптимізація передбачає вибір найкращого варіанту з усіх наявних або можливих, приведення якоїсь системи в найкращий стан. Оптимізація цивільного судочинства повинна

здійснюватися шляхом удосконалення окремих його норм і інститутів згідно з потребами та очікуванням суспільства.

Вчена виділила такі шляхи оптимізації цивільного судочинства:

– забезпечення дотримання в цивільному процесі розгляду цивільних справ у розумний строк і права на виконання судового акта в розумний строк;

– закріплення в чинному процесуальному законодавстві спрощеного провадження, заснованого на малозначності заявлених вимог, наприклад, за позовами до юридичних осіб на суму до двадцяти базових величин, за позовами до фізичних осіб на суму до 10 базових величин. Розгляд таких справ слід проводити у скорочені строки, із встановленням окремих виключень із складної процесуальної форми позовного провадження;

– регламентація у чинному процесуальному законодавстві заходів, спрямованих на примирення сторін на всіх етапах судового провадження, включення до ЦПК глав, які регулюють мирову угоду та інші примирні процедури, прийняття нормативного правового акта, що регламентує процедуру медіації (посередництва) [4, с. 286, 295].

Е.А. Кочеткова пише про те, що питання оптимізації цивільного процесу стають все більш актуальними. Зміни, які вносяться в процесуальні кодекси, повинні слідувати цим курсом і бути спрямовані на підвищення ефективності, своєчасності та якості розгляду справ у судах. Зокрема, черговим кроком на шляху оптимізації є зміни, що стосуються відновлення пропущеного процесуального строку та принципу безперервності [5, с. 23].

О.Е. Рязанцев і Н.О. Рязанцева, говорячи про оптимізацію цивільного судочинства та принципи її здійснення, відзначають, що людство намагалось створити таку систему судочинства, яка б була максимально наближеною до ідеалу. Але практика правозастосування завжди вказувала на недоліки найдосконалішого законодавства, що

змушувало знову працювати над його досконалістю. Сьогодні, на жаль, у жодній країні світу не існує бездоганної системи судочинства.

Процедура розгляду справи в суді повинна забезпечувати інтереси осіб, що беруть участь у справі. Особа, що звернулася за судовим захистом своїх прав, повинна отримати такий захист у доступній формі і в розумні терміни. Тобто під час розгляду конкретної справи і під час здійснення правосуддя в цілому повинні максимально досягатися цілі судочинства з мінімізацією витрат у часі. Забезпечення права на доступність судочинства, справедливого і публічного судового розгляду у розумні терміни зумовлює необхідність оптимізації механізму судового захисту. Процес оптимізації полягає у знаходженні найкращого варіанту серед усіх можливих, це процес надання будь-чому найвигідніших характеристик. Оптимізація цивільного судочинства являє собою постійне покращення якості правового регулювання процедури розгляду та вирішення цивільних справ, скорочення строків їх вирішення, забезпечення справедливості та законності, а відтак і стабільності судових рішень.

На думку цих авторів, оптимізація судочинства повинна підкорятися певним принципам, таким як: відповідність принципам цивільного процесуального права, збереження балансу інтересів учасників процесу і суду, відповідність межах процесуальної форми, комплексність аналізу процесуального законодавства і правозастосовної практики, врахування впливу зовнішніх чинників [6, с. 99–101].

В.І. Бобрик вважає, що науковий розгляд питань оптимізації цивільного судочинства безпосередньо пов'язаний із пошуком і застосуванням оптимальних способів і механізмів підвищення ефективності діяльності судів цивільної юрисдикції, створенням дієвих судових процедур прискореного розгляду і спрощеного розгляду цивільних

справ, підвищенням оперативності судового захисту [7, с. 114, 116].

Н.О. Рассахатська підкреслює, що пошук оптимальних форм здійснення правосуддя у цивільних справах та приведення її основних елементів у відповідність з об'єктивною реальністю і суспільними потребами є одним із напрямків розвитку правової політики щодо судочинства. Під час реалізації названих умов встановлений законом процесуальний порядок захисту суб'єктивних прав отримує характеристику ефективного і доцільного, а значить, і оптимального.

Дослідник критерії оптимізації розглядає в загальному плані як вимоги, що пред'являються до цивільної процесуальної форми. В етимологічному аспекті «критерій оптимальності – ознака, на підставі якої проводиться порівняльна оцінка можливих варіантів (альтернатив) і вибір найкращого». Зміст критерію оптимальності об'єктивно зумовлений багатьма факторами, серед яких економічний і політичний стан суспільства, закони, цільові установки, на досягнення яких спрямовані дії суспільства, займають першорядне значення. Таким чином, критерії оптимальності цивільної процесуальної форми – це такі ознаки, за умови повної відповідності яким цивільну процесуальну форму можна вважати відносно досконалою.

Для Н.О. Рассахатсько, оптимальність – більш широка і містка категорія, ніж ефективність. Якщо ефективність – лише ступінь досягнення цілей системи, то сама оптимальність включає в себе, крім того, організаційну досконалість системи, її внутрішню «збалансованість», знаходження найбільш відповідних засобів для досягнення поставлених цілей. Ефективність у співвідношенні з поняттями оптимальності та оптимізації слід розглядати як критерій досягнення певного результату, при чітко поставленій меті, а саме досягнення оптимальності в процесі оптимізації.

Автор вважає, що напрямки оптимізації як сукупність правових заходів повинні отримати реалізацію в таких положеннях: спеціалізація цивільної процесуальної діяльності, в тому числі її уніфікація і диференціація, нормативна деталізація і чітка понятійна визначеність, обмеження суддівського розсуду під час реалізації цивільної процесуальної форми, введення альтернативних, спрощених та примирних порядків розгляду цивільних справ та врегулювання правових конфліктів [8, с. 25–29].

Розглядаючи проблеми раціональності та оптимізації у правосудді, І.В. Решетнікова і В.В. Ярков акцентували увагу на встановленому процесуальному регламенті, який є засобом обмеження суб'єктивізму і знижує можливість помилок під час встановлення фактичних обставин справ, більшою мірою гарантує досягнення кінцевого результату правозастосовчої діяльності – винесення законного і обгрунтованого рішення. Викладені обставини визначають підхід до вирішення питань, пов'язаних зі спрощенням і прискоренням процесуальної форми, інакше кажучи, питань про розгорнуті і скорочені фактичні склади, про оптимальний набір юридичних фактів, що дозволяє виконати цільові установки судочинства.

Цитовані автори величезний потенціал раціональності та оптимізації вбачали у вирішенні питань про види цивільного судочинства, в розумному співвідношенні двох форм правосуддя із цивільних і кримінальних справ, введенні суду присяжних у цивільний процес, використанні інститутів судового прецеденту, судовому наказі та заочному рішенні [9, с. 180–190].

На думку К.А. Царегородцевої, цивільно-процесуальний механізм, передбачений законом, повинен найкращим чином враховувати сучасні тенденції та пропонувати шляхи виконання завдань судочинства. Іншими словами, цивільно-процесуальний механізм повинен бути оптимальним.

Автор виходить із лексичного значення слова і вважає, що оптимізація судочинства повинна передбачати створення найкращого механізму досягнення завдань і цілей судочинства, пропонує варіанти поведінки. Основу оптимізації судочинства повинні складати вимоги своєчасності та якості розгляду і вирішення справи. Оптимізація судочинства передбачає виявлення і усунення тих норм і інститутів цивільного процесуального законодавства, які перешкоджають або не сприяють своєчасному і правильному розгляду і вирішенню конкретної справи, а також негативної правозастосовної практики, створення такого механізму, який дозволяє з кількох варіантів вибрати найкращий для даного конкретного справи.

Оптимізація повинна відповідати певним вимогам.

По-перше, способи оптимізації не повинні порушувати принципи, закріплені як у міжнародному, так і в національному праві.

По-друге, оптимізація повинна зберігати баланс інтересів: захист прав учасників процесу і створення прийнятних умов роботи суду.

По-третє, комплексність аналізу процесуального законодавства та практики його застосування.

По-четверте, принцип диверсифікації, або врахування зовнішніх факторів, здатних впливати на судочинство.

По-п'яте, відповідність оптимізації рисами цивільно-процесуальної форми здійснення правосуддя, що кардинально відрізняє судочинство від інших способів вирішення спорів [1, с. 31, 37, 43–45].

Ю.В. Ширвис, аналізуючи способи боротьби з високим навантаженням суддів, запропонував розглядати оптимізацію діяльності суддів. Засобами оптимізації, що дозволяють скоротити строки розгляду та вирішення цивільних справ, вчений називає одноосібний розгляд деяких категорій справ, процедуру розгляду справ

у роздільних засіданнях, досягнення згоди в оцінці обставин, спрощене провадження та інші [1, с. 35].

Окремі дослідники розглядають оптимізацію як напрями дослідження ефективності судочинства. М.Ш. Пацація відзначає необхідність аналізу правових норм та судової практики з позиції аналізу оптимальності руху справ у судах, а також необхідність оптимізації співвідношення одноосібного і колегіального складу суду як важливого чинника ефективності судочинства [1, с. 36].

В.В. Шпак зазначає, що для оптимізації цивільного судочинства характерна така сукупність ознак:

1) правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ у судах загальної юрисдикції з винесенням законних та обґрунтованих судових актів у межах передбаченої законом процесуальної форми;

2) збереження рівноваги між приватними і публічними інтересами в судах загальної юрисдикції в різних інстанціях;

3) наявність ефективної можливості перегляду судових актів у судах апеляційної, касаційної інстанцій, а також за наявності нових або нововиявлених обставин. Розгляд справи є правильним і своєчасним у тому випадку, якщо за результатами такого розгляду судом у передбачений законом строк був винесений законний і обґрунтований судовий акт.

Для вченого оптимізація цивільного судочинства – це самостійна функція органів законодавчої і судової влади, яка здійснюється у встановленій законом формі, володіє власним змістом і спрямована на досягнення завдань цивільного судочинства [10, с. 20–23].

Як базисну тезу, що визначає авторську позицію відносно питання, що розглядається, висловимо таке. В основі оптимізації – порівняльна характеристика. Це характеристика, що застосовується до оцінки власне цивільної процесуальної діяльності

та її результатів у широкому сенсі. Йдеться про порівняння результатів діяльності із заявленими цілями, очікуваннями і потребами тощо.

Ми пропонуємо аналізувати проблему оптимізації в контексті визначення факторів, що сприяють усуненню або зменшенню процесуальної недостатності або надмірності при заданих цілях і завданнях цивільного судочинства.

У зв'язку із цим оптимізація може бути представлена як процес створення таких судових процедур, які сприяють збереженню ресурсів учасників процесу і суду, а також формуванню для них очікуваного і зручного стану системи цивільного судочинства, при одночасному забезпеченні досягнення поставлених завдань і гарантій здійснення цивільної процесуальної діяльності.

Список використаних джерел

1. Царегородцева Е.А. Способы оптимизации гражданского судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2006. 236 с.
2. Коваленко А.Г., Сергеева О.Ю. Значение принципа состязательности в судебном доказывании. *Правоведение*. 1998. № 1. С. 160–161.
3. Терехин В.А., Захаров В.В. Некоторые аспекты оптимизации гражданского судопроизводства. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2014. № 5. С. 3–7.
4. Кирвель И.Ю. Пути оптимизации гражданского судопроизводства. Проблемы гражданского права и процесса: сборник научных статей. Гродно : ГрГУ, 2012. С. 285–297.
5. Кочеткова Е.А. Очередной шаг оптимизации гражданского процесса. *Центральный научный вестник*. Том 2. № 18(35). Воронеж : Изд-во ООО «Реклама и торговля», 2017. С. 22–23.
6. Рязанцев О.Е., Рязанцева Н.О. Оптимізація цивільного судочинства та принципи її здійснення. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 99–102.
7. Бобрик В.И. Международные приоритеты оптимизации гражданского судопроизводства в Украине. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2014. № 6. С. 114–116.
8. Рассахатская Н.А. Оптимизация гражданской процессуальной формы как одно из направлений реализации правовой политики. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2018. № 2. С. 25–29.
9. Решетникова И.В., Ярков В.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. Москва : Изд-во НОРМА, 1999. 302 с.
10. Шпак В.В. Оптимизация гражданского судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2019. 227 с.

Гулик А. Г. Поняття оптимізації цивільного судочинства: огляд концептуальних підходів

Стаття присвячена вивченню основних наукових підходів до визначення поняття «оптимізація цивільного судочинства». Автор зазначає, що оптимізація ще не входить у понятійно-категоріальний апарат науки цивільного процесуального права. З одного боку, це цілком зрозуміло, враховуючи універсальність даного поняття, можливість його використання для осмислення процесів, що далеко виходять за межі правового регулювання. З іншого – вічні реформи судової влади та процесуального законодавства зумовлюють необхідність їх осмислення і оцінки ефективності, значний інтерес до засобів, способів і методів оптимізації і вдосконалення цивільної процесуальної діяльності.

Обґрунтовується, що використання категорії «оптимізація» передбачає розкриття її сутності та змісту, в тому числі крізь призму аналізу в цілому правосуддя у цивільних справах або окремих стадій та інститутів громадянського процесуального права.

Доводиться теза, що категорія «оптимізація» із самого початку не властива правовій науці. Незважаючи на свою неправову природу, категорія «оптимізація» знаходить застосування як методологічний інструментарій пізнання правовідносин.

У роботі аргументується, що цивілістична наука порівняно недавно стала оперувати поняттям «оптимізація». Найчастіше дослідники не дають самого визначення оптимізації, вважаючи це зайвим у силу зрозумілості даної категорії або з яких-небудь інших причин. Нерідко оптимізація зв'язується з раціоналізацією судових процедур, що приводить авторів до визначення основних напрямів вдосконалення цивільного процесуального законодавства. Головне, що об'єднує всі авторські позиції, – необхідність змін. А засоби досягнення можуть бути дуже різними, від спрощення процесуальних правил, більш стислих термінів здійснення цивільних процесуальних дій до введення нових процесуальних конструкцій.

Автор пропонує аналізувати проблему оптимізації в контексті визначення факторів, що сприяють усуненню або зменшенню процесуальної недостатності або надмірності при поставлених цілях і завданнях цивільного судочинства. У зв'язку із цим оптимізація може бути представлена як процес створення таких судових процедур, що сприяють збереженню ресурсів учасників процесу і суду, а також формуванню для них очікуваного і зручного стану системи цивільного судочинства, при одночасному забезпеченні досягнення поставлених завдань і гарантій здійснення цивільної процесуальної діяльності.

Ключові слова: оптимізація, цивільне судочинство, цивільна процесуальна діяльність, судові процедури, цивільне процесуальне законодавство.

Hulyk A. The concept of optimization of civil procedure: a review of conceptual approaches

The article is the study of basic scientific approaches to the definition of the concept of optimization of civil procedure. The author notes that optimization is not yet included in the conceptual and categorical apparatus of civil procedural jurisprudence. On the one hand, it is understandable, given the universality of this concept and the possibility of using it to interpret processes going far beyond the scope of legal regulation. On the other hand, the ongoing judicial reform and the reform of procedural legislation entail the necessity of their comprehension and evaluation of their effectiveness, as well as a significant interest in the means, ways and methods of optimizing and improving civil procedural activities.

It is substantiated that the use of the category of optimization involves the exploration of its essence and content, including through the prism of the analysis of civil justice in general, or of individual stages and institutions of civil procedural law.

It is proved that the category of optimization is not initially peculiar to jurisprudence. Despite its non-legal nature, the category of optimization is used as a methodological tool for cognizing legal relations.

It is argued that civil jurisprudence has quite recently begun to operate with the concept of optimization. Researchers often do not give the very definition of optimization. It is not infrequent that optimization is associated with the rationalization of judicial procedures, which leads the authors to determine the main directions for improving civil procedural legislation. The main thing uniting positions of all the researches is the need for change. The means of achieving it can be very different, ranging from simplifying procedural rules, shortening periods for carrying out civil procedural actions, to the introduction of new procedural framework.

The position that optimization is based on a comparative characteristic is substantiated as a basic one. This is a characteristic applied to the assessment of civil procedural activities and its results in a broad sense.

The author suggests analyzing the optimization problem in the context of identifying factors contributing to the elimination or reduction of procedural insufficiency or redundancy for given objectives and tasks of civil procedure. In this regard, optimization can be presented as a process of creating such judicial procedures that would contribute to saving the resources of participants in the process and of the court, as well as to forming for them the expected and convenient state of the civil procedure system, while ensuring the achievement of the set tasks and guarantees of civil procedural activities.

Key words: optimization, civil procedure, civil procedural activities, judicial procedures, civil procedural legislation.